

BADIIY TARJIMADA QAHRAMON QIYOFASINI QAYTA YARATISH SAN'ATI

*Tursunmuratova Dilnoza Turamuratovna,
O'zbekiston milliy universiteti
Katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy tarjimada qahramon qiyofasini qayta yaratishning murakkabliklari Sharl Lui Monteskyening "Fors nomalari" asarining fransuz tilidan o'zbek tiliga tarjimasi misolida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: portet, muallif uslubi, psixologik tahlil, lingvomadaniy moslashtirish

Badiiy tarjima bu oddiygina matnni bil tildan ikkinchisiga o'girish emas, balki butun bir o'ziga xos madaniyat va til muhitidan boshqasiga badiiy olamni ko'chirish san'atidir. Bu jarayonda eng murakkab va mas'uliyatli vazifalardan biri - original asardagi qahramon qiyofasini (obrazini) o'quvchiga yangi tilda ham xuddi shunday ta'sirchan, jonli va ishonarli qilib yetkazishdir. Qahramon qiyofasi - bu faqat tashqi ko'rinish (portret) emas, balki xarakter, nutq uslubi, ichki dunyo va ijtimoiy-madaniy kontekstning uyg'unligidir. Tarjimon bu qiyofani qayta yaratishda muallifning uslubini, milliy koloritni va psixologik tahlil mushtarakligini saqlashi lozim.

Sharl Lui Monteskyening "Fors nomalari" ("Lettres persanes", 1721) romani bu mavzuning yorqin namunasi hisoblanadi. Asar ikki fors sayyohi - Usbek va Rikaning Parijdagi hayot va Yevropa jamiyatini "fors nigohi" bilan tasvirlovchi maktublar shaklida yozilgan satirik-falsafiy asardir. Qahramonlarning o'ziga xos "sharqona" qiyofasi, ularning hayrat, tanqid va falsafiy mulohazalari fransuz tilida o'ta nozik va kinoyali tarzda ifodalangan. Shoazim Minovarov, Rustam Qilichev va Hamdam Orziqulov tomonidan amalga oshirilgan tarjimasi 1999-yilda Toshkentda nashr etilgan. Bu tarjima asar qahramonlari qiyofalarini o'zbek o'quvchisiga yetkazishda tarjimon mahoratining ajoyib namunasi misol bo'la oladi.

Qahramon qiyofasining tarkibiy qismlari va tarjima muammolari quyidagilardan iborat. Adabiy asarda qahramon qiyofasi quyidagi vositalar orqali yaratiladi:

- Tashqi va ichki portret - ko'rinish, harakatlar, ruhiy holat.
- Nutq (idiolekt) - til xususiyatlari, kinoya, savol-javob uslubi.
- Ichki dunyo (psixologizm) - mulohazalar, hayrat va tanqidiy nigoh.
- Madaniy kolorit - sharqiy-forsiy an'analar va g'arbiy realiyalarning qarama-qarshiligi.

Monteskye qahramonlarini oddiy "sayyoh" sifatida emas, balki "begona nigoh" egasi sifatida yaratgan. Ularning nutqi fransuz tilida rasmiy, ammo sharqona nafislik va kinoyaga boy. Tarjimada bu nafislikni saqlash qiyin, chunki o'zbek tili tasviriyoq va uzunroq jummalarga moyil. Tarjimonlar "kompensatsiya" va "moslashtirish" usullaridan foydalangan holda qahramon qiyofasini saqlashga harakat qilganlar.

Nutq va ichki monolog orqali qahramon qiyofasini qayta yaratish. Asarning markaziy qahramoni Usbek - dono, mulohazali va biroz konservativ fors aristokrati. Uning maktublari chuqur falsafiy va ijtimoiy tanqidga boy. Rika esa yoshroq, quvnoq va hazilkashroq - uning nutqi yengilroq, hayrat va kinoyaga boy.

Fransuz tilidagi asl matnda Rikaning bir maktubida Parij hayotiga nisbatan hayrati shunday ifodalangan: "Les Français sont d'une curiosité qui va jusqu'à la folie..."

(Fransuzlarning qiziqishi aqldan ozguncha yetadi...). O'zbekcha tarjimada bu ibora tarjimonlar tomonidan quyidagicha moslashtirilgan: "Fransuzlarning qiziqishi shu qadar kuchliki, u telbalik darajasiga yetadi..."

Bu yerda tarjimonlar fransuz tilidagi qisqa, o'tkir jumla o'zbek tilining tasviriy imkoniyatlaridan foydalanib o'g'irilgan. Natijada Rikaning "yengil, hayratlanuvchan yosh sayyoh" qiyofasi saqlangan: u nafaqat kuzatuvchi, balki hayron qolgan, kinoyali sharqona kuzatuvchi sifatida jonlanadi. Agar tarjima haddan tashqari so'zma-so'z bo'lsa, bu yengillik yo'qolardi; aksincha, haddan tashqari erkin tarjima esa Rika qiyofasini "o'zbeklashtirib" qo'yishi mumkin edi.

Boshqa misol - Usbekning saroy hayoti va despotizm haqidagi mulohazalari. Fransuz tilida uning nutqi rasmiy va falsafiy jihatdan og'ir. Tarjimada tarjimonlar o'zbek tilining klassik adabiy uslubidan (masalan, murakkab gap tuzilishi va falsafiy terminlardan) foydalanib, Usbekni "dono fors donishmandi" qiyofasida saqlaganlar. Bu yerda "lingvomadaniy moslashtirish" qo'llanilgan: forscha "saroy" realiyalari o'zbek o'quvchisiga yaqin bo'lgan an'anaviy tasvirlar bilan boyitilgan, ammo asl kinoya va tanqidiy ruh yo'qotilmagan.

Portret va madaniy koloritni saqlash. Monteskye qahramonlarni to'g'ridan-to'g'ri tashqi portret bilan emas, balki ularning harakatlari, munosabatlari va maktub uslubi orqali tasvirlaydi. Masalan, fors saroyidagi xotinlar (Usbekning harami) haqidagi maktublarda ayollarning ichki dunyosi, hasad va bo'ysunish psixologiyasi chuqur ochilgan. Tarjimada bu nozik psixologik nuanslarni yetkazish uchun tarjimonlar o'zbek tilidagi ayol qahramonlar tasviriga xos iboralardan (masalan, his-tuyg'ularni ifodalovchi tasviriy so'zlar) foydalanganlar. Natijada ayol qahramonlarning "sharqona" qiyofasi - nafis, ammo cheklangan - o'zbek o'quvchisiga ham ta'sirchan yetgan.

Tarjimonlarning qahramon qiyofasini qayta yaratishda quyidagi yondashuvlarga asoslangan. Falsafiy terminlar va umumiy iboralarni o'zbek tiliga ag'darishda "To'g'ridan-to'g'ri tarjima" usulidan, fransuz tilidagi kinoyani o'zbek tilidagi xalqona yoki adabiy kinoya bilan qoplash orqali "Kompensatsiya", Fransiya saroyi odatlari kabi madaniy realiyalarni o'zbek o'quvchisiga yaqinlashtirish, lekin asl "fors nigohi"ni buzmas uchun "Adaptatsiya", dan foydalanishgan.

Agar tarjimonlar ijodlariga haddan tashqari erkinlik berilsa, Usbek va Rika "fors" qiyofasini yo'qotib, oddiy "yevropalik kuzatuvchi"ga aylanishi mumkin edi. Amalda esa tarjima muvaffaqiyatli chiqqan: o'zbek o'quvchisi asarni o'qiganda, qahramonlarning sharqona donoligi va g'arbiga nisbatan hayrat-kinoyasini to'liq his qiladi.

Badiiy tarjimada, xususan Monteskyening "Fors nomalari" kabi murakkab asarda qahramon qiyofasini qayta yaratish - bu ijodiy jarayon. Tarjimonlar Shoazim Minovarov, Rustam Qilichev va Hamdam Orziqulov ikki madaniyat, fransuz ma'rifatparvarligi va o'zbek adabiy an'anasi, o'rtasidagi ko'pri bo'lib, asl asarning ruhini yo'qotmasdan, yangi o'quvchiga yaqinlashtirganlar. Natijada Usbek va Rika o'zbek tilida ham o'z "fors nigohi"ni saqlab qolgan - ular hali ham dono, kinoyali va falsafiy qahramonlardir.

Yuqoridagi fiklar shuni ko'rsatadiki, yaxshi tarjima o'quvchiga "asl asar"ni o'qiyotgandek tuyg'u beradi. Qahramon o'z qiyofasini yo'qotmasdan, yangi til va madaniyatda ham yashashi, mulohaza yuritishi va tanqid qilishi kerak. "Fors nomalari" tarjimasini badiiy tarjima san'atining yuqori cho'qqisi bo'lib qolmoqda va kelajak tarjimonlari uchun muhim saboqdir.

Adabiy tarjima rivoji bilan birga qahramon qiyofasini mukammal qayta yaratish vazifasi ham dolzarbligini yo‘qotmaydi. Har bir yangi tarjima orqali dunyo adabiyoti haqiqatan ham umuminsoniy boylikka aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Aripova, Kamola Yusupova. “Badiiy tarjima jarayonida uslub va usullarning qo‘llanilishi”. *Oriental Renaissance*, 2025.
2. Asadova, Chexrangiz Salim qizi. “Badiiy asar qahramoni nutqi tarjimasida lingvomadaniy omillarning roli”. *Worldly Journals*, 2024.
3. SH. Monteskye. Fors nomalari. (tarjimonlar : Shoazim Minovarov, Rustam Qilichev va Hamdam Orziqulov) Toshkent, 1991.